

פרשת בלק

”מה טבו אהליך יעקב”

פרשתנו מספרת על מאמציו הרבים של בלעם לקלל את ישראל ועל הפיכת הקללות לברכות. בתחילת הנאום השלישי מופיעה הברכה הידועה:

”מה טבו אהליך יעקב משפנתוך ישראל” (במדבר כ”ד, ה)

למה מכוונת ברכתו הנפלאה של בלעם: לאוהלי המגורים של בני ישראל או לאוהל העדות שבתוך המחנה? האם התכוון בלעם לדור המדבר או גם לדורות הבאים? במפרשים מצאנו הסברים שונים, ואכן יש מקום להבנות שונות באשר לברכתו הנבואית והפיוטית של בלעם. נציג כאן כמה פירושים ורעיונות על פסוק זה על פי הקשרו.

קצת לפני שבלעם בירך ברכה זו, נאמר: ”וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שכנו לשבטיו ותהי עליו רוה א-להים” (פסוק ב). עצם המחזה של עם ישראל, שיצא מעבדות מצרים, למד להתארגן במדבר ועתה הוא ”שכנו לשבטיו”, גורם לבלעם להתפעלות רבה ומביא אותו לברך את הברכה. בעקבות כך מתפרשת הברכה: ”מה טבו אהליך יעקב משפנתוך ישראל” בפשטות כברכה על השכנות היפה של שבטי ישראל במדבר. בעוד המילה ”משפנתוך” מופיעה בהקשר הפסוקים למעלה בתיאור מחנה ישראל, המילה ”אהליך” מופיעה במשמעות אחרת בפסוק הבא: ”בנהלים נטיו כגנת עלי נהר באהלים נטע ה’ פארזים עלי מים”. משמעות המילה ”אהל” כאן שונה לחלוטין, ופירושה ריח טוב מלשון ”מור ואהלזת” (תהילים מ”ה, ט; ראו רש”י ואחרים), אך יש רמז ומסר מעניין בלשון נופל על לשון זה, ללמדנו שהאהלים הם המקור לריח טוב שעם ישראל מתבשם ממנו.¹ לפי הבנה זו, עצם המחזה של מחנה ישראל שוכן לשבטיו באוהלים – משמש השראה לבלעם לברך אותם בלשון ”מה טבו אהליך יעקב משפנתוך ישראל”.

על פי דברי רבי יוחנן בגמרא (בבא בתרא ס ע”א) מביא רש”י פירוש נפלא: ”מה טבו אהליך” – על שראה פתחיהם שאינן מכוונין זה מול זה.” הפתחים מסודרים כך שלא יאפשרו לאדם לראות ולדעת מה קורה בביתו של השכן. חז”ל משבחים כאן תכונה מוסרית מיוחדת

1. ראו בפירושו הספורנו: ”בנהלים נטיו” – כי אמנם בתי כנסיות ובתי מדרשות להמוני ישראל הם כמו הנחלים שנטיו אל השדות להשקותם, וכן יושבי אהלים ותופשי התורה דולים ומשקים מתורתם להמון, וכמו כן המתפללים הם כגנות עלי נהר אשר לא ימישו מעשות פרי, כאמרום ז”ל: ’ברית כרותה לי’”ג מדות שאינן חוזרות ריקם’ (ראש השנה יז ע”ב).

ביותר: כבוד לזולת ושמירת הפרטיות. בעקבות כך מברך בלעם את בני ישראל לפי חז"ל: "ראוין הללו - שתשרה עליהם שכינה". גם אם פירוש זה אינו מתבקש באופן ברור מלשון הפסוק, הרי רש"י מבקש להדגיש כאן כדרכו מסר חינוכי לעם ישראל.²

עיון בלשון הפסוקים מלמד על קשר בין ברכת בלעם לפסוקים אחרים; אף שכנראה בלעם לא התכוון לכך, הרי לומדי התורה מודעים למקבילות אלה. כבר אחרי המבול מברך נח את שם: "יִפְתָּ אֱ-לֹהִים לְיִפְתָּ וַיִּשְׁכֵּן בְּאֶהֱלֵי שָׁם..." (בראשית ט', כז). החזקוני מוסיף שהמושג "אֶהֱלֵינִי יַעֲקֹב" ידוע לנו כתיאור מילדותו של יעקב אבינו: "וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים וַיְהִי יַעֲשֹׂוּ אִישׁ יָדָע צִיד אִישׁ שָׁדָה וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם יֹשֵׁב אֶהֱלִים" (בראשית כ"ה, כז). לפי זה, ברכתו של בלעם מקשרת אותנו בדרכים שונות לאבות האומה של עם ישראל.

המלבי"ם כדרכו מעיין בתקבולת הלשונית של הפסוק ומסביר:

"האהל הוא אהל עראי, והמשכן הוא הקבוע, ובמדבר שכנו באהלים, אבל היו מוכנים אז לבנס אל הארץ ולשכון במשכנות קבועים. ובלעם ראה כל זה, ואמר על האהלים שבמדבר 'מה טבו אהליך יעקב', ועל מה שמוכנים לשכון במשכנות בארץ ישראל אמר 'מה טבו... משכנותיך ישראל', ושם 'ישראל' גדול משם 'יעקב', כי כשיבנסו לארץ יהיו במעלה יותר גדולה ויקראו בשם ישראל."

ראיית בלעם את מחנה ישראל במדבר משולבת לפי המלבי"ם בחזון עתידי של עם ישראל בארצו.

השילוב של "אהל מועד" ו"משכן ה'" שגור בפינו מאז ספר שמות, והמושגים מופיעים גם בהמשך במשכן שילה ובבית המקדש בירושלים החל מימי דוד ושלמה, דהיינו עבודת ה' במקדש ה' בירושלים. לפי זה, האוהלים והמשכנות של בני ישראל מקבילים, כביכול, מבחינה לשונית ורעיונית לאוהל מועד ולמשכן ה' בארץ ישראל; ללמדנו, שחנייתם של בני ישראל במדבר משמשת דגם למשכן שילה ולמקדש ה' בירושלים.³

ידועים דברי חז"ל, שהפסוק מכוון לבתי כנסיות ולבתי מדרשות (סנהדרין קה ע"ב), דהיינו גם לימי גלות עם ישראל ממקדש ה' בירושלים. ואכן במשך תקופות ארוכות בגלות סיפקו בתי הכנסת ובתי המדרש לעם ישראל בתפוצות קרקע שאפשר לסמן עליה "ד' אמות של הלכה". למרות המרחק מארץ ישראל, בתי כנסת שימשו לעם ישראל "לְמִקְדָּשׁ קָטָן בְּאַרְצוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם" (יחזקאל י"א, טז). גם המושג Synagoga, שהוא כינוי לבית כנסת, אכן

2. ראו אברהם גרוסמן, אמונות ודעות בעולמו של רש"י (אלון שבות תשס"ח).

3. ראו הוריות ו ע"א: "בנהלתן כן הנייתן".

סימל את עם ישראל בתקופת הגלות - Synagoga et Ecclesia⁴.

הפירושים השונים של הפסוק מלמדים אותנו משמעויות שונות של קדושת בית הכנסת, ומן הראוי להתבונן בכך בתחילת התפילה. כבר בסידור רב עמרם גאון נאמר:

”הנכנס לבית הכנסת אומר 'מה טבו אהליך יעקב, משכנתיך ישראל'.”⁵

ואכן בסידורים רבים הפסוק מופיע בתחילת הסידור, דהיינו בזמן הכניסה לבית הכנסת. חשוב לציין שהפסוק הנפלא נאמר דווקא מפיו של בלעם, נביא רשע של אומות העולם, שקללותיו נהפכו לנו לברכה. עקב כך המהרש”ל אכן לא אמר פסוק זה בתחילת תפילת שחרית.⁶ אולם התורה מתחשבת בדברים שאמרו אומות העולם, בבחינת ”אֵז יִאֱמְרוּ בְּגוֹיִם...” (תהילים קכ”ו, ב).⁷ הפירושים היפים על הפסוק שהצגנו למעלה מלמדים רעיונות נפלאים על הקשר שלנו לעולם התפילה, ולכן הפסוק מקשט בתי כנסת רבים בעולם.⁸

4. ראו בעיון על פרשת פקודי.

5. ראו תשובות הגאונים החדשות, סימן ט.

6. ראו שו”ת מהרש”ל, סימן סד: ”ובבוקר בשאני בא לב”ה נותחיל אני בפסוק 'ואני ברוב חסדך' ומדלג הפסוק הראשון 'מה טבו אהליך' שאמרו בלעם ואף הוא אומרו לקללה כדאיתא בפרק חלק”. ראו דיון בפירוש ”תיקון תפילה” בסידור אוצר התפילות.

7. יש בתלמוד דעה שעל פיה יש לכלול את פרשת בלעם בתוך ברכות קריאת שמע. על כך ראו ברכות יב ע”ב: ”ביקשו לקבוע את פרשת בלק”, ובמקבילות בירושלמי, ואכמ”ל.

8. גם הפוסקים השתמשו בפסוק זה הלכה למעשה כדי להדגיש את קדושת המקום של בית הכנסת בהקשרים הלכתיים שונים. ראו למשל בדברי הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שו”ת אורח משפט, אורח חיים, סימן לה, ועוד.